

**1. İSLAMİYET ÖNCESİ TÜRKLERDE SOSYAL
VE KÜLTÜREL HAYAT**

İslamiyet öncesi Türk kültürü, **yaşanılan coğrafya ve iklim şartlarının** doğrudan etkisiyle şekillenmiştir. Türkler Orta Asya'nın **geniş bozkırlarında** yaşadıkları için ortaya çıkan kültür **Bozkır Kültürü** olarak adlandırılır. Bu kültürün temelinde **at ve demir** yer alır.

At, Türkler için sadece bir ulaşım aracı değil;

- **savaşta,**
- **hayvancılıkta,**
- **günlük yaşamda** vazgeçilmez bir unsurdur.

At sevgisi sanata yansımış, **halı ve kilimlerde at figürleri** kullanılmıştır. Ata rahat binebilmek için **pantolon giyilmesi**, Türklerin bozkır yaşamına uygun giyim anlayışını gösterir.

Türklerde sosyal yapı **aileden başlayarak boy, budun ve millet** şeklinde genişler. Toplumsal düzeni sağlayan kurallara **töre** denir. Töre, yazılı olmamasına rağmen herkes için bağlayıcıdır.

Bozkır yaşamının getirdiği **sürekli savunma ihtiyacı**, askerliği bir meslek olmaktan çıkarıp **bir yaşam biçimi** hâline getirmiştir. Bu nedenle **ordu-millet anlayışı** oluşmuştur. Her birey gerektiğinde savaşabilecek şekilde yetiştirilmiştir.

Türkler **atalarına ve ölülerine büyük saygı** göstermiştir. İslamiyet öncesinde özellikle hükümdarlar, **kurgan** adı verilen anıt mezarlara gömülmüştür.

Kurgan:

Kurgan, İslamiyet öncesi Türklerde, özellikle **hükümdarlar ve soylular için yapılan anıt mezarlardır**.

Bu mezarlar genellikle **toprak veya taş yığılarak** oluşturulmuş, içine ölen kişinin

- **kişisel eşyaları,**
- **silahları,**
- bazen **atı** ile birlikte gömülmüştür.

Bu durum, Türklerin

- **ölümden sonra hayata inandığını,**
- **atalarına saygı duyduğunu,**
- **toplumsal statüye önem verdiğini** gösterir.

Konargöçer yaşam nedeniyle Hunlar ve Göktürkler döneminde **kalıcı mimari eserler sınırlıdır**. Evler genellikle **kerpiçten** yapılmıştır. **Uygurlar Dönemi** ile birlikte yerleşik hayata geçilmiş;

- **evler,**
- **tapınaklar,**
- **şehirler** inşa edilmeye başlanmıştır.

Hunlar ve Göktürklerde hükümdarlar **otağ** adı verilen büyük çadırlarda yaşarken, Uygurlarda **saraylar** kullanılmıştır.

Sanat anlayışı daha çok **taşınabilir eşyalar** üzerine kuruludur. Halı, kilim, kemer tokası, kılıç kabzası ve at koşum takımlarında **hayvan motifleri** yer alır:

- **Aslan ve kartal:** Güç
- **Kurt:** Özgürlük
- **Kaplumbağa:** Sonsuzluk anlamı taşır.

Bu dönemde **kuyumculuk, dokumacılık ve kakmacılık** gelişmiştir. **Pazırık Halısı**, dünyanın bilinen **en eski halısıdır**. Uygurlar döneminde **minyatür sanatı** görülmüştür.

Türk edebiyatında **destanlar** önemli yer tutar:

- **Oğuz Kağan Destanı:** Asya Hunları
- **Ergenekon Destanı:** Göktürkler
- **Türeyiş ve Göç Destanları:** Uygurlar

Göktürk alfabesiyle yazılan **Orhun Kitabeleri** ve Uygur alfabesiyle yazılan **Karabalsagun Kitabeleri** Türklerin ilk yazılı kaynakları arasındadır.

Uygurlar ise **matbaayı kullanmış, kütüphaneler kurmuş** ve bilime büyük önem vermiştir.

2. TÜRKLERİN İSLAMİYET'İ KABULÜ

Türklerin Müslümanlarla ilk temasları **Hz. Ömer Dönemi fetihleri** ile başlamıştır. Ancak Türklerin **toplu hâlde İslamiyet'i kabul etmesi**, **Abbâsîler Döneminde** gerçekleşmiştir.

Emevîlerin Arap milliyetçiliği politikası, Türkler arasında İslamiyet'in yayılmasını yavaşlatmıştır. Abbâsîler ise **eşitlik ve adalet anlayışını** benimsedikleri için İslamiyetin yayılması hızlanmıştır.

Talas Savaşı (751)

Talas Savaşı, 751 yılında, Abbâsî Devleti ile Çinliler arasında yapılmıştır. Bu savaşta **Türkler**, Abbâsîlerin yanında yer alarak **Müslüman Arapları desteklemiştir**.

Talas Savaşı'nın Türkler Açısından Önemi

- Türkler, bu savaşta **Müslümanlarla aynı safta savaştı**.
- Savaş sırasında Türkler ile Müslümanlar arasında **yakın ilişkiler kurulmuştur**.
- Bu yakınlaşma sonucunda Türkler, **İslamiyet'i daha yakından tanıma fırsatı bulmuştur**.

Türklerin İslamiyet'i Kabulüne Etkisi

- Talas Savaşı'ndan sonra Türkler **kitleler hâlinde İslamiyet'i kabul etmeye başlamıştır**.
- Bu olay, Türklerin **İslam dünyasına girmesinde bir dönüm noktasıdır**.

Türklerin İslamiyet'i benimsemesini kolaylaştıran nedenler:

- **Gök Tengri inancında tek Tanrı anlayışı**
- **Ahret, cennet ve cehennem inancı**
- **Temizlik ve ahlak anlayışı**
- **Türk cihan hâkimiyeti düşüncesi ile İslam'daki cihat anlayışının benzerliği**

3. İSLAMİYET SONRASI TÜRKLERDE SOSYAL VE KÜLTÜREL HAYAT

İslamiyet'ten sonra Türkler **şehirler kurmuş**, ancak konargöçer yaşam tamamen sona ermemiştir.

- **Hayvancılık** temel geçim kaynağı olmaya devam etmiştir.
- **Tarım ve ticaret** gelişmiştir.
- **Semer kant, Buhara, Kaşgar** gibi şehirler önemli ticaret ve kültür merkezleri olmuştur.

İslamiyet'le birlikte Türkler **Arap ve İran kültüründen etkilenmiştir**. Bu etki, **isimler ve unvanlarda** görülmüştür. Ancak **Türkçe tamamen terk edilmemiştir**.

- **Karahanlılar**: Resmî dil Türkçe
- **Gazneliler ve Büyük Selçuklular**: Arapça ve Farsça etkili

Mimari alanda büyük gelişmeler yaşanmıştır:

- **Cami, medrese, hamam, kervansaray, hastane** gibi yapılar inşa edilmiştir.
- **Kurgan geleneği bırakılmış**, bunun yerine **türbe mimarisi** geliştirilmiştir.
- Eğitim amacıyla **medreseler** kurulmuştur.

Ticaret yolları üzerinde **ribatlar (kervansaraylar)** yapılmış, ticaret güvenliği sağlanmıştır. Bu yapıların giderleri **vakıflar** aracılığıyla karşılanmış ve **vakıf geleneği** ortaya çıkmıştır.

Ribat:

Ribat (kervansaray), Türk-İslam devletlerinde, özellikle **ticaret yolları üzerinde** kurulan; **tüccarların ve kervanların konaklaması, korunması ve ihtiyaçlarının karşılanması** için yapılan yapılardır.

Ribatlarda:

- **yolcular ücretsiz konaklardı**,
- **hayvanlar dinlendirilirdi**,
- **can ve mal güvenliği sağlanırdı**.

Bu yapılar sayesinde:

- ticaret gelişmiş,
- İpek Yolu canlı tutulmuş,
- devletin ekonomik gücü artmıştır.

Sanatta heykel yasağı nedeniyle **geometrik ve bitkisel süslemeler** gelişmiştir. Özellikle **Karahanlılar**, matematik ve geometri temelli süslemelerle **Türk-İslam sanatının temelini atmıştır**.

Edebiyatta:

- Destan geleneği devam etmiştir.
- **Menkıbeler** ortaya çıkmıştır.
- Yazılı eserler yaygınlaşmıştır.

Menkıbe: Din büyüklerinin veya tarihe geçmiş ünlü kimselerin yaşamları ve olağanüstü davranışlarıyla ilgili hikâyelerdir.

Önemli eserler:

- **Kutadgu Bilig (Yusuf Has Hâcib):** Devlet yönetimi ve ahlak
- **Divanü Lügati't-Türk (Kaşgarlı Mahmud):** İlk Türkçe sözlük, Türk kültürü

KUTADGU BİLİĞ

- Yusuf Has Hâcib, Kutadgu Bilig adlı eserini Karahanlı hükümdarlarından Uluğ Kara Buğra Han adına yazmıştır.
- Kutadgu Bilig, "mutluluk veren bilgi" anlamına gelmektedir.
- Kitap, **devlet yönetiminin nasıl olması gerektiği** konusunu ele alır.
- **Devletin doğru şekilde yönetilmesinin ülkeye ve halka mutluluk getireceğine** inanıldığı için eser bu ismi almıştır.

DİVANÜ LÜGATİ'T-TÜRK

- Karahanlı Dönemi'nden kalan ikinci önemli eser, Türkçenin bilinen ilk sözlüğü olan ve **Kaşgarlı Mahmud tarafından yazılan Divanü Lügati't-Türk'tür**.

- Bu eser, hem Araplara Türkçe öğretmek hem de Türkçenin Arapçadan zengin bir dil olduğunu göstermek amacıyla yazılmıştır.
- Kaşgarlı Mahmud'un Divanü Lügati't-Türk adlı eserinde yer verdiği harita, tarihteki ilk Türk dünya haritası olması açısından büyük bir değer taşır. Kaşgarlı Mahmud'un, yeryüzünün şeklini daire biçiminde yuvarlak şekilde çizmesi ve bunu dünyanın biçimiyle açıklaması, Türklerin dünyanın yuvarlak olduğunu bildiklerini göstermektedir.
- Kaşgarlı Mahmud bu eserinde aynı zamanda Türklerin kullandığı On İki Hayvanlı Türk Takvimi hakkında da bilgiler vermiştir.

İLK MÜSLÜMAN TÜRK DEVLETLERİ

Karahanlılar, Gazneliler ve Büyük Selçuklular, ilk Müslüman Türk devletleri arasında yer almaktadır.

KARAHANLILAR 840-1212

- Karahanlılar, Türkistan'daki Karluk, Yağma ve Çiğil Türkleri tarafından Balasagun merkezli olarak kurulmuştur. Bilinen en eski hükümdarı Bilge Kül Kadir Han'dır.
- Karahanlı hükümdarlarından Satuk Buğra Han'ın İslamiyet'i kabul etmesiyle **Karahanlılar ilk Müslüman Türk devleti olmuştur**.
- Karahanlıların Müslüman olmasıyla birlikte İslamiyet, Maveraünnehir ve Türkistan'da hızla yayılmıştır. Bu dönemde **Semerkant, Buhara, Kaşgar** gibi önemli şehirler, İslam tarihinin önemli kültür merkezleri hâline gelmiştir.
- **Taht kavgaları nedeniyle** Doğu ve Batı Karahanlılar olmak üzere ikiye ayrılan devlet 1212'de yıkılmıştır.

GAZNELİLER 963-1187

- **Adını başkenti Gazne şehrinden alan Gazneliler, Alp Tigin adındaki bir Türk komutan tarafından kurulmuştur.**
- Bugünkü Afganistan topraklarında kurulan bu devlet, **en geniş sınırlarına Gazneli Mahmud döneminde ulaşmıştır.**
- **Sultan ünvanını kullanan ilk Türk hükümdarı olan Gazneli Mahmud, Hindistan'a yaptığı 17 seferle İslamiyet'in bu bölgede yayılmasını sağlamıştır.**
- Gazneli hükümdarları şairlere, âlimlere ve bilim insanlarına hürmet göstermişlerdir.
- **Gazneli Mahmud, dönemin önemli bilim insanlarından olan Bîrûnî'yi sarayına çağırmış ve Bîrûnî'nin bilimsel çalışmalarını desteklemiştir.**
- **1040 yılında gerçekleşen Dandanakan Savaşı, Selçukluların zaferiyle sonuçlanmıştır.** Bu yenilgi sonrası zayıflayan Gazneliler, 1187 yılında yıkılmıştır.

BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ 1040-1157

- **Devlet, ismini Tuğrul Bey'in dedesi Selçuk Bey'den almıştır.**
- Tuğrul Bey, Gazneliler ile yapılan **Dandanakan Savaşı'nı kazanarak** Merv, Dandanakan, Semerkant, Buhara, Nişabur, Rey ve çevresinde Büyük Selçuklu Devleti'ni kurmuştur
- **Tuğrul Bey Dönemi'nde, bugünkü İran ve Suriye'nin büyük bir kısmı Selçukluların hâkimiyetine girmiştir.**
- Türkistan'dan gelen göçler sonucunda yeni bir yurt arayışı başlamış ve Anadolu hedef olarak belirlenmiştir. Bu süreçte **Pasinler Savaşı'nda (1048) Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu yenilgiye uğratılmıştır.**
- **Bu savaş Selçukluların Doğu Roma İmparatorluğuna karşı kazandığı ilk büyük zaferdir.**

- Tuğrul Bey'den sonra tahta geçen Sultan Alparslan döneminde Selçukluların Anadolu yönündeki fetihleri hız kazanmıştır.
- **1071 yılında** Doğu Roma İmparatorluğu ile yapılan **Malazgirt Savaşı** Selçuklular tarafından kazanılmıştır. **Bu savaştan sonra Türkler kitleler hâlinde Anadolu'ya yerleşmeye başlamıştır.**
- **Büyük Selçuklular, en parlak dönemini Melikşah'ın hükümdarlığı sırasında yaşamıştır. Dönemin önemli yöneticilerinden biri olan Nizamülmülk hem Alparslan'a hem de Melikşah'a vezirlik yapmıştır.** Melikşah'tan sonra oğulları arasında başlayan taht kavgaları nedeniyle zayıflayan devlet Sultan Sencer'in ölümünden sonra yıkılmıştır (1157).
- **Büyük Selçuklular, hâkim oldukları coğrafyada Türk-İslam kültürünü yansıtan önemli mimari eserler inşa etmişlerdir.**
- Bu eserler arasında, **vezir Nizamülmülk'ün katkılarıyla yapılan Nizamiye Medreseleri dikkat çekmektedir.** Ancak, bu medreselerden günümüze herhangi bir örnek ulaşmamıştır.

Medrese:

Medrese, Türk-İslam devletlerinde, eğitim ve öğretim amacıyla kurulan kurumlardır. İslamiyet'in kabulünden sonra Türkler, dini doğru öğretmek ve bilim insanı yetiştirmek için **medreseler inşa etmiştir.**

Medreselerde:

- **dinî ilimler** (tefsir, fıkıh, hadis),
- **pozitif bilimler** (matematik, astronomi, tıp) okutulmuştur.

Medreseler:

- **İslam dünyasının ilk yatılı üniversiteleri** olarak kabul edilir,
- **devlet adamı, âlim ve bilim insanı** yetiştirmiştir.